

Diskontinuita vo vidieckej stavebnej kultúre

Lenka Ulašínová

Mgr. Lenka Ulašínová, PhD.
Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta UK
Gondova 2
814 99 Bratislava
e-mail: lenkaspunk@gmail.com

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2014, 2:2:49-65

In this paper, we analyze the most significant breaks in continuity in rural architecture in Slovakia. Their consequences persist to this day and are reflected in the transformation of the rural landscape, settlement structures and the disappearance vernacular buildings that are part of our cultural heritage. The question is then asked whether this process is reversible and what the future role of traditional rural architecture in rural development will be.

Keywords:

Discontinuity, Rural Building Culture, Vernacular Construction

Stavebná kultúra patrí medzi najviditeľnejšie prejavy ľudského pôsobenia v kultúrnom prostredí. Charakter sídla ako organizmu i vo svojich jednotlivých prvkoch – objektoch do veľkej miery odráža viac-menej zložitý mechanizmus jednotlivých úrovní života v ňom. Čitateľnosť, funkčnosť a „celkový vzhľad“ kultúrneho prostredia¹ uľahčujú človeku samotnému i spoločstvu v ňom život. Za tvaroslovnú pestrosť na území Slovenska vďačí ľudové staviteľstvo, rovnako ako všetky ostatné javy tradičnej kultúry, azda najviac geografickej členitosti a interetnickým kultúrnym vplyvom, ktoré na naše územie v priebehu tisícročí prinášali vlastné črty a udomácňovali sa v tých formách, ktoré boli funkčné, či ostali silno vžitá aj mimo miesta svojho vzniku.

Historickú i geografickú blízkosť s regiónmi, ktoré sú dnes súčasťou susedných štátov, už na prvý pohľad ilustruje stavebná kultúra, ktorej typické regionálne znaky nerešpektujú súčasné štátne hranice a prelínajú sa vo svojom prejave podľa pôvodných historických, geografických a kultúrnych determinantov. Lokalizácia vznikajúcich sídiel v geografickom priestore, kultúrne a hospodárske zázemie, v ktorého vplyve sa nachádzali, im prepožičiavala charakteristické črty, tvar, výraz i celkovú tektoniku.

Ak stavebnú tradíciu považujeme za komplex viacerých javov hmotného či nehmotného charakteru, môžeme tak vnímať aj jej kontinuitu. V tom prípade možno sledovať kontinuitu, respektíve diskontinuitu jednotlivých javov, čo sa nám javí ako reprezentatívnejší prístup, predovšetkým z hľadiska obdobia do prvej polovice 20. storočia. Jednotlivé faktory ovplyvňujúce stavebný vývoj vo všeobecnosti

¹ Vrátane sídla a jeho jednotlivých súčastí – komponentov.

nepredstavovali definitívne prerušenie jeho kontinuity, ale len niektorých jeho aspektov² až do času, keď nastala radikálna diskontinuita naprieč celým spektrom tradičnej kultúry.

Tradičná stavebná kultúra názorne ilustruje členitosť nášho územia z geografického, hospodárskeho i historicky podmieneného správno-politického hľadiska. Do polovice 19. storočia bol kontinuálny vývoj ľudového staviteľstva, respektíve ľudovej kultúry ako takej narušovaný iba sporadicky. Zmena životných podmienok v dôsledku vojen, epidémií, neúrodných období s hladomormi a ďalšie extrémne výkyvy mohli znamenať aj návrat k primitívnejším formám bývania. Okrem vyslovene negatívnych inhibítorov však môžeme spomenúť i niektoré zmeny, ktoré J. Langer popisuje všeobecne ako inovačné procesy.³ Medzi takéto patrili demografické či sociálne inovácie (spôsobené kolonizáciou, spoločenskými i hospodárskymi zmenami a pod.), ale aj rôzne regulačné opatrenia, ktoré sa presadili najmä v použití stavebného materiálu či technológii výstavby.

Zatiaľ čo v prosperujúcich regiónoch ľudový stavebný prejav rýchlejšie podliehal zmenám, iné, odľahlejšie či hospodársky zaostalejšie oblasti inovovali s veľkým oneskorením. Výrazné časové rozdiely môžeme sledovať napríklad v zavádzaní nových prvkov vychádzajúcich z osvietenských panovníckych regulatív, ktoré okrem iného výrazne vplývali na vývoj kúreniska či použitie strešných krytín. Úradný dohľad na zavádzanie podobných, rôzne motivovaných⁴ zásad pri výstavbe domu alebo jeho úpravách bol zložitý a mnohokrát, hlavne v odľahlých horských oblastiach, celkom neúspešný.⁵ V tom prípade prichádzala zmena pomalšie, s neskoršími inovačnými impulzmi v priebehu 19., niekedy až 20. storočia. Takto sa aj v druhej polovici 20. a výnimočne aj začiatkom 21. storočia možno stretnúť s takými reliktnami, akými sú napríklad sochová krovná konštrukcia, čierna kuchyňa, či dymná izba.

Medzi reformy, ktoré ovplyvnili aj urbanizmus obcí, patrí tereziánsky urbársky patent (1767), ktorý okrem iného zaviedol presnú definíciu stavebného pozemku – „dvorného gruntu“ – namiesto niekdajšej porty,⁶ ktorá bola nejednotná veľkosťou i počtom prislúchajúcich domácností. Presné vymedzenie rustikálu a dominikálu určovalo možnosti zastavovania parcel v obci, orientáciu i hustotu zástavby.

Do ľudového prejavu, vrátane tradičnej stavebnej kultúry, významne zasiahlo i zrušenie poddanstva (1848), ktoré spolu s nastupujúcou priemyselnou revolúciou prinieslo možnosť niektorým vrstvám obyvateľstva zmeniť svoju ekonomickú situáciu a z nej vyplývajúce postavenie bez toho, aby jeho rozhodnutia podliehali rozhodnutiam zemepána. Možnosť prejaviť sociálny status a individualitu sa prejavila

² Napríklad zmeny použitia stavebného materiálu drevo buk – drevo smrek, prípadne drevo – hlina či drevený šindel – tvrdá krytina.

³ LANGER, Jiří. *Lidové stavby v Evropě*. 1. vyd. Praha : Grada, 2010, s. 94-176.

⁴ Centralizmus, protipožiarné regulácie, šetrenie stavebným materiálom a i., protipožiarné opatrenia ošetrovali hlavne tzv. „Ohne hasiaci poriadok“ (1751) Márie Terézie a neskôr účinnejší „Ohňový patent“ (1785) Jozefa II. LANGER ref. 3, s.129.

⁵ Väčšie úspechy v tomto smere dosahovali úrady v rakúskej časti monarchie.

⁶ BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter a kol. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava : Veda, 1995, s. 280-281.

aj v ľudovom stavitelstve. Treba však zdôrazniť fakt, že viac než polovica obyvateľstva územia dnešného Slovenska patrila k bezzemkom a drobným roľníkom, čo značne obmedzovalo možnosti rozvoja.⁷ Najchudobnejšie skupiny obyvateľstva (sluhovia, bíreši a pod.) tak často využívali primitívnejšie, hlavne dispozične redukované formy bývania. Ľudová stavba solventnejších vrstiev v tomto období výraznejšie reflektuje črty „slohovej“ architektúry, hoci aj tu možno vidieť geografické rozdiely v intenzite postupujúcich inovácií. Vždy prítomné premietanie prevažujúcich kultúrnych vplyvov a súdobých slohových prvkov do tektoniky tradičnej stavebnej kultúry sa mimoriadne zvýraznilo v druhej polovici 19. a v prvých desaťročiach 20. storočia. Hlavne progresívnejšie regióny dnešného južného Slovenska zaznamenali v danom období značný vývojový posun. Za špecifický príklad je považovaná bývalá Gemerská župa, ktorá bola popredu aj v oblasti vzdelanosti a kultúry. V tomto období sa tu implementovali najmä klasicistické a neskôr secesné slohové prvky.

Okrem rozvinutej členitosti, dispoziície a rozmerov interiéru išlo predovšetkým o reprezentatívne riešenie exponovaných častí domov i ďalších budov, zvlášť dvorových a štítových fasád orientovaných do verejných priestorov sídla. Kontinuita stavebného vývoja tu ostáva zachovaná napriek viditeľným zmenám. Majiteľ sa snaží prejaviť svoju solventnosť, individualitu i vkus, nepopiera však jestvujúce zásadné normatívy – umiestnenie, orientáciu stavby, tvar strechy, pôdorys, stavebný materiál a pod., overené dlhodobou stavebnou tradíciou, podliehajúce sociálnej kontrole. Ak sa aj zmení niektorá z podstatných zložiek stavebného procesu, snaží sa stavebník prispôbiť prírodným i kultúrnym podmienkam danej lokality. Nejde pritom o ekologické či architektonické uvedomenie v dnešnom slova zmysle, ale práve o kontinuálne prepojenie s tradičným spôsobom života, ktorý ekologické správanie či reprezentatívnu zložku kultúrneho prejavu (vrátane stavebného) priamo spoluvytvára a determinuje.⁸

Profesionalizácia remesiel spojených so stavbou vidieckych domov postupne prichádzala aj na naše územie od konca 18., ale hlavne v priebehu 19. storočia. Použitie unifikovaných foriem pri stavbe, prípadne zdobení domu však aj tu vychádzalo z ľudovej tradície. Preto sa javilo a neskôr bolo často i považované za autentické, ľudové.⁹ Funkčnosť obydli, vyplývajúca z potrieb jeho obyvateľov, bola aj v období prvej polovice 20. storočia stále prioritou a estetické stvárnenie stavby podliehalo lokálnej tradícii.¹⁰ Najvýznamnejším indikátorom majetnosti

⁷ BOTÍK, Ján. Geografické kultúrno-spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku (z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie)*. Bratislava : AE Press, 1998, s.68.

⁸ Tento fakt sa javí ako podstatný pri sledovaní rozporu v ekológii a kultúrnom prejave pred a po prerušení kontinuity tradičného spôsobu života u nás, ale aj v ďalších tradičných spoločenstvách, ktoré boli konfrontované s celkovou diskontinuitou vlastnej tradičnej kultúry.

⁹ LANGER ref. 3, s. 136-138.

¹⁰ V. Pražák posúva koniec kontinuity na začiatok 20. storočia, keď dovtedajšia kolektívna norma určujúca charakter ľudovej stavby dospela k rozkladu a začala byť nahrádzaná individuálnou. Ako príklad uvádza „amerikánske“ domy.

a postavenia bolo hospodárske zázemie.¹¹ Hospodárske stavby, u roľníkov hlavne stodola, ale aj sýpka, stajňa, maštal', ovčín a pod., mali teda potrebné vybavenie na vedenie hospodárstva a chov zvierat.

Obr. č. 1: Aj mladšie objekty, ktoré sú dodnes súčasťou zástavieb vidieckych sídiel, niesli typové znaky ľudovej stavby. A to z materiálovo-technologického, aj ideového hľadiska. Dom z roku 1955. České Brezovo, okr. Poltár. Autor: D. Bystriansky, 2014.

Hoci poľnohospodárska výroba na Slovensku (respektíve do r. 1918 i v Uhorsku) značne zaostávala za Čechami a Moravou, nehovoriac o ďalších hospodársky rozvinutých krajinách, patrila pôda k základným hodnotám a hlavným druhom investícií až do jej násilného odobratia vlastníkom. Teda i väčšina investícií v rodine roľníka smerovala do jej kúpy. Aj keď sa vlastníctvo pôdy odrážalo najvýraznejšie na hospodárskej časti usadlosti, bývanie sa napriek, či aj vďaka tomu, tiež postupne transformovalo. Či už to bolo v dôsledku dostatku pôdy, alebo aj jej nedostatku.

Obr. č. 2: Vývoj ľudovej architektúry začiatkom 20. storočia ilustrujú aj murované domoradia liptovských murárov. Hybe, okr. Liptovský Mikuláš, autor: J. Gomboš, 2012.

¹¹ PODOBA, Juraj. Stavebná kultúra slovenského vidieka ako odraz konfliktných procesov kultúrnej a hodnotovej kontinuity a diskontinuity. In: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Bratislava : NÚ SAV, 1992, s. 49.

Drobné parcely, ktoré neposkytovali dostatočné prostriedky na užívanie mnohopočetných rodín, motivovali k pracovným migráciám, ktoré prispeli k tomuto vývoju rôznym rozsahom i formou. Začiatkom 20. storočia sa tak napríklad v oravskom Hruštíne (okr. Námestovo) objavili dvojlomené strešné štíty podľa vzoru spišských miest. Veľkou zmenou celkového vzhľadu dedín bola aj postupná reorientácia domov zo štítovej na odkvapovú, vychádzajúca z mestského prostredia.¹²

Situácia v Československu po roku 1948 priniesla zmeny, ktoré znamenali radikálne prerušenie kontinuity vývoja tradičnej vidieckej stavebnej kultúry. Politická a hospodárska reštrukturalizácia charakterizovaná centralizáciou moci, kolektivizáciou, znárodňovaním majetku i urbanizáciou zasiahla vidiek aj mesto. Tak ako boli popierané a zatláčané pretrvávajúce tradičné hodnoty, dochádzalo v tomto období aj v tradičnej stavebnej kultúre, a tiež slohovej architektúre k popretiu estetických i funkčných hodnôt a princípov.¹³ A to nielen faktickým zánikom množstva objektov, zástavieb a urbanistických celkov, ale v mnohých prípadoch aj stratou možnosti ďalej sa vyvíjať, zachovať svoje hodnoty v pôvodnom prostredí alebo ho priamo ovplyvňovať.

Tak ako bol vidiek heterogénnym prostredím, rôznorodé boli aj zmeny po politickom prevrate v roku 1948. Odobratie pôdy, respektíve iného majetku jeho vlastníkom, ako aj eliminácia možnosti samostatnej zárobkovej činnosti boli v mnohých smeroch sociokultúrneho i ekonomického vývoja vidieka likvidačné.¹⁴ Nová hierarchia hodnôt a noriem sa v rurálnom prostredí prelínala s predošlou a vytvárala tak svojské prostredie, poznačené ideologizovanou, neprirodzenou líniou pokroku a blahobytu, ktorej nevyhnutnými prostriedkami boli tradičné modely sociálneho správania.¹⁵ Tieto sa vytvorili ako akési adaptačné stratégie. K takýmto patrila hlavne susedská a príbuzenská výpomoc a tiež ďalšie prejavy sociálneho kapitálu, ktorého disponibilita bola v danej dobe predpokladom úspechu a relatívnej prosperity. Samozrejme, za predpokladu prispôsobenia sa ďalším podmienkam režimu. Či už bola zmena režimu so všetkými dôsledkami prežívaná ako pozitívna alebo negatívna skutočnosť, preniesla sa motivácia investovať väčšinu dostupných prostriedkov z pôdy a hospodárstva na dom ako „atribút spoločenskej reprezentácie“.¹⁶

¹² Hlavne, hoci nie výlučne sa táto inovácia vyskytuje na juhozápadnom Slovensku, nadväzujúc na Moravu a Rakúsko.

¹³ PODOBA ref. 11, s. 50.

¹⁴ Pritom niektoré negatívne dôsledky možno sledovať až po zániku socialistického režimu. Napríklad neschopnosť nadviazať respektíve rozvíjať remeselnú či poľnohospodársku výrobu.

¹⁵ Z lineárneho pohľadu na vývoj dediny v druhej polovici 20. storočia, ktorý preferujú predovšetkým samotní obyvatelia vidieka, zvlášť staršia generácia, sa javí toto obdobie hlavne v pozitívnom svetle. Temné stránky režimu, ktoré sa dotýkajú tohto obdobia, síce pripúšťajú, ale buď o nich nehovoria, alebo ich považujú za akúsi daň za „spokojný život v istote, ktorú z pohľadu porevolučnej súčasnosti nenachádzajú“.

¹⁶ PODOBA, ref. 11, s. 50-51.

Centrálne riadenie a rozhodovanie o funkcii a budúcnosti obcí napomáhalo rozvoju niektorých sídiel a podporovalo úpadok až zánik ďalších. Rozvojové aktivity na slovenskom vidieku prinášali jeho obyvateľom v istom období mnohé výhody, prinajmenšom vo vybraných obciach. Snaha priblížiť dedinu mestskému obrazu sa odrážala v investíciách do zvyšovania ich životného štandardu. Po prekonaní prvých etáp združstevňovania bol stabilný príjem zo zamestnania, či už v agrovýrobe alebo mimo nej, nezávislý od poľnohospodárskeho výnosu, na rozdiel od doby súkromného hospodárenia. V obciach sa stavali školy, zdravotné strediská a ďalšie zariadenia občianskej vybavenosti. Takisto sa postupne budovala i cestná infraštruktúra. Pôsobenie hospodárskych a spoločenských zmien sa v mnohých smeroch odrazilo v spôsobe života. Tam, kde bol dostatok pracovných príležitostí (priemyselné podniky, družstvá, služby) a uspokojujúva vybavenosť, ako i v blízkosti mestských centier, v strediskových obciach a ich okolí, transformovala sa pomerne rýchlo aj tradičná zástavba. V odľahlejších regiónoch bola zmena pomalšia či menej radikálna, a to z viacerých dôvodov. K takým patrilo väčší odliv obyvateľstva za prácou a vzdelaním do miest, respektíve do blízkosti priemyselných podnikov, ktoré mohli byť situované v mestských či menších vidieckych obciach (Istebné, okr. Dolný Kubín), ale tiež v rovnako odľahlých lokalitách (Utekáč, okr. Poltár).

Obr. č. 3: Dom postavený v druhej polovici 30. rokov 20. storočia. Mysliny, okr. Poltár.
Autor: J. Čáni, 2007.

Ďalším dôvodom mohol byť istý časový posun modernizácie či menší kolektívizačný tlak. A to hlavne v podhorských a horských oblastiach, kde charakter pôdneho fondu z hľadiska výnosov a prístupu k pozemkom nezodpovedal požadovanej kvalite (napríklad podpolianska lazová oblasť, Malohont, severný Novohrad, Gemer, myjavské kopanice). Tu sa nachádza množstvo domov z obdobia 30. až konca 50. rokov, ktoré môžeme považovať za prechodný stupeň medzi ľudovou a typovou stavbou. Opakovane nachádzame rovnaké či veľmi podobné

typy s menšími obmenami, neboli však navrhnuté projektantom či architektom. Tieto domy stavali platené murárske partie. Niektoré pomocné práce, ale napríklad aj príprava a kresanie stavebného dreva, boli úlohou budúceho majiteľa domu. Tehly vyrábali obvykle Rómovia z miestnych surovín. V 30. a 40. rokoch sa ešte veľmi často používa nepálená tehla (nárečovo aj válok – juh stredného Slovenska, kotovica – Myjava a okolie). V 50. rokoch minulého storočia tu bola bežná domáca pálená tehla, podľa slov viacerých informátorov veľmi pevná.

Treba spomenúť, že koncom 40. a aj v 50. rokoch minulého storočia jestvovali snahy o projekciu vidieckeho typu domu vychádzajúceho z regionálnej tradície. Prinajmenšom zachovaním prijateľného objemu, orientácie hmoty, prítomnosťou hospodárskeho zázemia a v niektorých prípadoch aj základného tvaru hmoty (napr. sedlová strecha, porporčne prijateľný obdĺžnikový pôdorys). Príkladom sú typové návrhy usadlostí architektov Eugena Kramára a Štefana Lukačoviča či Jána Svetlíka.¹⁷ Samozrejme, aj medzi týmito návrhmi sa objavujú značné rozdiely v zohľadnení pôvodného charakteru zástavby. Súdiac podľa stavieb, ktoré vznikli v nasledujúcich dekádach, sa od zámerov zachovať vidiecky charakter zástavby, súvisiaci s regionálnou tradíciou či aspoň s potrebami a spôsobom života obyvateľov, upustilo. V 60. rokoch sa na dedinách objavujú domy so štvorcovým pôdorysom, zatiaľ obvyčajne jednopodlažné. Typickou črtou je svojpomocná výstavba a v 60. rokoch aj výroba nedostatkového stavebného materiálu (škvarobetónové, cementové tvárnice). Zmenšuje sa hospodárske zázemie domov, pri nových domoch často absentuje úplne.¹⁸ Na okrajoch obcí sa objavujú rozmerné družstevné budovy, silá, prípadne priemyselné haly.

Výstavba domu zaťažila staviteľa aj jeho rodinu na niekoľko rokov, vyžadovala si takmer všetok voľný čas a prostriedky rodiny. Navyše sa pri výstavbe domov, ale aj v iných situáciách bežne využívalo strojové vybavenie družstiev, prípadne iných podnikov. Ako píše J. Podoba, všeobecne tolerované „polotajné“ rozkrádanie družstevného a štátneho majetku bolo jednou z podmienok povojnovej výstavby.¹⁹ Na to bol potrebný značný sociálny kapitál.

Modernizácia a snaha stierať rozdiely medzi mestom a dedinou priniesla na vidiek mohutné hmoty domov, ktoré nevychádzali z domácej tradície, nezohľadňovali funkčnosť a vzťah k individuálnym potrebám majiteľa, ani prostrediu, v ktorom sa stavali. Najmasívnejšia vlna výstavby prišla na vidiek v 70., ale aj v 80. rokoch, keď sa objem domu ešte zväčšil. Vznikajú dvoj- i trojpodlažné domy, často s opakovanou dispozíciou v podlažiach. Strechy sú najprv stanové, prípadne manzardové, neskôr prevažne ploché.

¹⁷ Viaceré podobné návrhy boli určené na rekonštrukciu vojnou zničených obcí. SVETLÍK, Ján. Problémy pri výstavbe dediny. In: *Projekt*, č. 5-6, 1958, s.19-22.

¹⁸ Prítomnosť a veľkosť hospodárskeho zázemia je veľmi variabilná a závisí od mnohých okolností. V niektorých oblastiach pretrval až do súčasnosti zvyk chovať ošípanú, prípadne drobné zvieratá (hydinu, zajace), inde sa hospodárske budovy vytratili úplne, prípadne ostala len pivnička.

¹⁹ PODOBA, ref. 11, s. 51.

Nedostatok materiálu a vybavenia v niektorých obdobiach či finančné vyčerpanie sa odrazili na vzhľade i kvalite množstva stavieb a ich jednotlivých súčastí, napriek spomenutým socioekonomickým stratégiám. Stavebnú kultúru vidieka v druhej polovici 20. storočia charakterizuje strata integrity s ostatnými zložkami jej prostredia. Človek a krajina nie sú podmienkou jej tvorby, ale musia hľadať spôsoby, ako sa do nej začleniť.

Generácie, ktoré žili väčšiu časť svojho života v tradičnom dome, preniesli veľmi často spôsob života aj do nového príbytku. Ľudia neboli zvyknutí na dispozične predimenzované priestory a obývali len jednu či dve izby. V prípade, že bol zvyšok domu dobre vybavený, bol určený na ukazovanie, príležitostné návštevy a inak sa nevyužíval. Ak vybavenie chýbalo, mohol ostať celkom nevyužitý, zamknutý. Z vlastného pozorovania môžeme potvrdiť, že tento spôsob využívania domu sa preniesol až do súčasnosti, hoci už v omnoho menšej miere. Dnes možno hovoriť o najstaršej generácii, v 80. rokoch bol tento jav pomerne častý aj u strednej vekovej skupiny. Dokonca sa niekedy prenášal aj do bytových priestorov v panelových domoch, kde rodina relatívne luxusne zariadila obývaciu izbu a otvárala ju iba pri príležitosti návštev, alebo keď sa pozerala televízia. V prípade takýchto „parádnych izieb“ bolo prioritou naplniť čo najdôslednejšie reprezentatívnu funkciu priestoru (nábytkom, doplnkami), čo v daných podmienkach opäť nebolo jednoduché. Stavebníci sa pri svojpomocnej výstavbe snažili prispôbiť vlastným požiadavkám hlavne konečnú úpravu domu. Snaha vyniknúť oproti ostatným narastá hlavne v 70. a prvej polovici 80. rokov. V exteriéri sa prejavila na rôznofarebných brizolitových omietkach, doplnených mozaikami, lesklými kamienkami, sklíčkami, obkladmi, občas aj maľbami či sgrafitami.²⁰ V predzáhradkách sa objavili trpaslíci, zmenšeniny hradov a zámkov, podomácky vyrobené fontánky, tuje a iné cudzokrajné dreviny, často vysádzané v tesnej blízkosti domu. Stavebník sa snažil z relatívne obmedzených prostriedkov vytvoriť čo najpôsobivejší výsledok. Pod prostriedkami rozumieme okrem materiálneho zabezpečenia tiež prístup k informáciám a vzorom vychádzajúcim z architektúry či dizajnu, ako aj špecializovanú odbornú podporu.²¹ Vkus aj snaha o vlastné poňatie objektu i priestoru sú v prípade socialistickej dediny považované odbornou verejnosťou vo všeobecnosti za „nešťastné“, podliehajúce gýčovitosti, neoriginalite a strate estetického úsudku. To, samozrejme, v prípade nepreberného množstva bizarne upravených „socialistických“ domov platí. Treba však povedať, že aj medzi ostatnými typovými povojnovými stavbami domov, ktoré tvorili na vidieku „šedú“ väčšinu, sú tie „ozvláštnené“ len časťou z celku. Teda ich možno ťažko hodnotiť ako zástupcov kolektívneho estetického názoru obyvateľov vidieka. Architektonická hodnota typovej výstavby je v prvom rade nezvládnutou úlohou štátnej regulácie, ktorá presadzovala konkrétne stavebné typy a vytvárala

²⁰ PODOBA, ref. 11, s. 54-55.

²¹ Do súčasnosti sa aj pri novších typoch domov môžeme stretnúť s chybami spôsobenými neodbornou prácou (vzliňanie zemnej vlhkosti po neizolovanom murive, chybné elektrické rozvody a pod.).

ideologický tlak a podmienky pre výstavbu (lacné pozemky, stavebný materiál, dotácie).

Typové stavby sa, samozrejme, líšili technickou aj dispozičnou kvalitou. Niektoré dispozície boli mimoriadne nepraktické, množstvo priestoru sa venovalo halám, predsiam či tmavým chodbám, pričom samotné izby boli pomerne malé. Nachádzame však aj prijateľné dispozičné riešenia s kvalitne využitelným, dobre osvetleným interiérom. Medzi najznámejšie technické nedostatky patrilo zatekanie plochých striech, čo spolu s ďalšími impulzmi podnietilo návrat k sedlovým strechám, respektíve strechám so spádom. Stavby boli energeticky náročné, keďže objekty boli nedostatočne izolované. Najväčšie straty spôsobovali nedostatočné alebo chýbajúce stropné izolácie, nekvalitné veľké okná či priame vstupy do interiéru bez závetria (často tiež presklené). Niektoré negatíva sa počas desaťročí podarilo vyriešiť, iné ostali záťažou až do súčasnosti.

Obr. č. 4: Jedným z najvýraznejších a najrozporupnejších typov domov, ktoré sa objavili v minulom storočí na vidieku začiatkom 70. rokov, bol tzv. šumperák, typ V., projektanta J. Vaňka. Dostupné na: <http://www.papirovemodely.cz/galerie/index.php?showimage=89291>.

Obr. č. 5: Tento pasívny dom architekta R. Hausbauera, ktorý z exteriéru vyzerá ako „faceliftovaná“ verzia Vaňkovho „šumperáku“, dokazuje, že aj v súčasnej architektonickej tvorbe vyhodnocuje podobné formy ako moderné a nadčasové. Dostupné na: <http://www.drevoastavby.cz/cs/drevostavby-archiv/pasivni-domy/1113-pasivni-dum-inspirace-ze-styrska>.

V každom prípade žiadny z domových typov, produkovaných socialistickými projektovými ústavmi importovaných do vidieckeho prostredia, nepriniesol hodnotnú alternatívu k tradičnej stavebnej kultúre. Postupné prispôbenie dispozície potrebám obyvateľov domov a rozšírenie ponuky projektov v 80. rokoch neprinieslo riešenia smerom k exteriéru stavieb a ich dialógu s tradičným prostredím. V mnohých obciach sa stratila regionálna stavebná tradícia, alebo z nej ostalo len torzo, ktoré, paradoxne, mnohokrát pôsobí v mladšej zástavbe cudzorodo. Napriek dlhodobej nepriaznivej situácii sa však na Slovensku zachovala pestrá a rozmanitá škála tradičných stavieb, výnimočne aj v relatívne zachovanom prostredí (zástavbe, krajinnom kontexte). Činitele spôsobujúce túto skutočnosť sú

rozmanité, či už vychádzali z bezprostrednej blízkosti objektov,²² alebo z externého prostredia.²³

L. Mlynka považoval druhú polovicu 20. storočia za dobu dezorientácie hodnôt a vkusu, keď sa stráca cit a vzťah k prírodnému prostrediu.²⁴ Konkrétnejšiu predstavu o tom, čo predstavuje táto dezorientácia hodnôt, prinášajú niektoré z téz J. Podobu vzťahujúce sa na stabilitu a dynamiku hodnotových systémov socialistickej reality slovenského vidieka. Hovorí o prelínaní rôznych hodnotových systémov, pričom mnohé archaické kultúrne vzory, preberané vidiečanmi do ich súčasného prostredia, sú nefunkčné pre ich súčasné reálne potreby. Paralelu rôznych časových a kultúrnych prostredí nachádzame napríklad v tzv. ostentatívnom konzume, prezentujúcom nereálny blahobyť.²⁵ Na rozdiel od socialistickej reality vidieka, v aristokratickom prostredí mala táto stratégia racionálne dôvody v hierarchizácii a upevňovaní spoločenského statusu, hoci za cenu zadlženia.²⁶

Obdobie po roku 1989 podľa J. Podobu charakterizuje pretrvávajúci sociokultúrny systém so stabilnými hodnotami vychádzajúcimi z kolektivizovaného vidieka druhej polovice 20. storočia. Jeho obyvatelia sú rozčarovaní z pádu systému, neschopní adaptovať sa na nové podmienky.²⁷

Vývoj stavebnej kultúry vo všeobecnosti nadobúda polohu opačného extrému vo vzťahu k situácii v socialistickej režime. Extrémnu centrálnu reguláciu vystriedala kvalitatívne takmer nekontrolovaná stavebná aktivita, ktorá je z architektonického hľadiska hodnotená nezriedka kritickejšie ako predošlé obdobie, hoci najzávažnejšie nastávajúce problémy korenia práve v ňom. Tak ako na našom území neprebíhala socialistická kolektivizácia, modernizácia a všetky ostatné reštrukturalizačné procesy rovnomerne, ani zmeny po roku 1989 neboli rovnomerné a vyvážené, o to viac, že politicko-spoločenská situácia smerovala od totalitárneho systému k demokratickému. Prechod od socialistického centrálného riadenia k trhovému ekonomickému systému výrazne diferencoval vývoj v rôznych oblastiach Slovenska. Úpadok väčšiny štátnych podnikov a v súvislosti s vidiekom predovšetkým pád agrosektora, priniesli výrazné zhoršenie ekonomickej i sociálnej situácie. Tento jav sa odrazil aj v stavebníctve, respektíve v intenzite stavebnej aktivity, ktorá oproti minulým desaťročiam v niektorých oblastiach zaznamenala prudký pokles. Intenzita bytovej výstavby v minulých desaťročiach tiež čiastočne vysvetľuje

²² Napríklad osobný vzťah majiteľa k stavbe, lokalite, nedostatok prostriedkov na výstavbu nového, prípadne udržiavanie objektu a realizácia nového bývania mimo tradičného, atď.

²³ Napríklad nezájum štátnej moci o danú lokalitu, alebo naopak pozornosť pamiatkovej starostlivosti či aktivistov.

²⁴ MLYNKA, Ladislav. Identita vidieckych sídiel (kjej duchovnej a kultúrnej dimenzii). In: *Urbanistické, architektonické a technické aspekty obnovy vidieka III*. Bratislava : STU, 2003, s. 66.

²⁵ Podoba hovorí o kultúrnych vzoroch preberaných z aristokratického prostredia 19. storočia. Rozvíja Eliasovu koncepciu civilizačného procesu, charakterizovanú zložitou štruktúrou a viacsmernou dynamikou sociálnych procesov. PODOBA, ref. 11, s. 53.

²⁶ PODOBA, Juraj. Perspektívou Norberta Eliasa: Stabilita a zmena hodnotových systémov v období neskorého socializmu. (Adam Pranda a štúdium hodnôt druhej polovice 20. storočia). In: *Slovenský národopis*, 53, 2005, s. 406.

²⁷ PODOBA, ref. 26, s. 408.

neskorší pokles relatívnou saturáciou dopytu. Zvlášť s prihliadnutím na skutočnosť vyľudňovania vidieka a následného dlhodobého nepriaznivého demografického vývoja, ktorý pramení hlavne v spomenutej ekonomickej a sociálnej deprivácii. Stavebná aktivita ilustruje, samozrejme len ako jeden z faktorov, diferenciaciu sídiel, ich vývojové trendy či prosperitu. Zároveň tak možno selektovať oblasti, v ktorých súčasná stavebná aktivita²⁸ pravdepodobne najviac vplýva na stavebnú kultúru vidieka vrátane zachovanej ľudových stavieb, urbanistických a krajinných štruktúr. Vo všeobecnosti je najväčší stavebný ruch v zázemiach väčších miest, v blízkosti podnikov s väčším počtom zamestnancov a v neposlednom rade v okolí stabilných turisticky lukratívnych lokalít. Porovnaním s lokalitami so zachovanou tradičnou stavebnou kultúrou možno určiť oblasti najviac ohrozené súčasnou výstavbou a tie, v ktorých sa z hľadiska výskumu a ochrany možno koncentrovať na iné pozitívne či negatívne faktory. V prípade sídiel, ktoré stáli na okraji záujmu štátnych rozvojových intervencií pred rokom 1989, ako aj v nasledujúcich dvoch desaťročiach, nachádzame aj v súčasnosti hodnotné súbory ľudového staviteľstva či jednotlivé objekty.²⁹

Vývojové trendy, respektíve stagnácia a úpadok, v mnohých marginalizovaných oblastiach síce neprajú neprijateľnej mohutnej prestavbe vidieka, tradičný stavebný fond však pod ich ťarchou aj tak rýchlo chátra a doslova mizne. To je aj prípad Ratkovej a mnohých ďalších izolovaných gemerských dedín.

V poslednej dekáde 20. storočia nadobudol stavebník reálny vplyv nad realizáciou výstavby, a to od výberu projektu až po jeho zavŕšenie. Skutočnosť, že počas niekoľkých desaťročí u nás v podstate absentovala architektonická tvorba, ktorá by mohla usmerniť modernú výstavbu na vidieku prijateľnejším spôsobom, sa však podpísala na výsledku. Chýbala dôsledná regulácia výstavby, prinajmenšom v zmysle zabezpečenia konceptuálnej celistvosti zástavby. Neustále rastúca ponuka projektov a stavebných materiálov sa viac ako kedykoľvek predtým odrazila na väčšej nesúrodosti nových zástavieb. Investor chce naplniť individuálne predstavy zvyčajne bez ohľadu na to, ako bude stavba pôsobiť vzhľadom na celok. Rastúca ekonomická a spoločenská diferenciacia sa výrazne odzrkadľuje najmä na obydliach. V 90. rokoch 20. storočia sa aj na slovenskom vidieku objavujú okázalé stavby tzv. „podnikateľského baroka“. Historizujúce architektonické prvky (stĺpy, balustrády, oblúky, vežičky) v kombinácii s rustikálnym vzhľadom majú navodiť čo najreprezentatívnejší dojem a vyzdvihnúť sociálny status majiteľa. Z architektonického hľadiska ide o nehodnotný pseudoštýl, ktorý je v umiernených podobách dodnes bežne prijímaný ako príjemný a estetický. Extrémne stavebné realizácie tohto typu sú v súčasnosti na ústupe.³⁰ Gýčové prejavy v stavebnej

²⁸ Okrem samotnej výstavby majú značný dopad aj rekonštrukcie jestvujúcich objektov. Ich najväčšia koncentrácia sa však spravidla dá tiež predpokladať v oblastiach, kde sa koncentruje výstavba nových objektov.

²⁹ Zvláštnu pozornosť by sme mali venovať práve takým lokalitám, kde je zachovaný krajinný aj architektonický kontext sídla. Pozitívnym príkladom v tomto zmysle je aj obec Ratková (okr. Revúca).

³⁰ Omnoho bohatší a okázalejší stavebný fond tohto typu nachádzame v susednom Česku.

kultúre, vrátane drobných architektonických prvkov a úpravy zelene, nie sú vždy motivované snahou o prezentáciu majetkových pomerov. Najčastejšie³¹ ide primárne o snahu prispôbiť bývanie osobným estetickým kritériám. Potvrďuje to skutočnosť, že prvky charakteristické pre podnikateľský barok nachádzame aj na nepomerne jednoduchších, takpovediac bežných katalógových stavebných typoch, v extrémnych prípadoch aj na nevydarených prestavbách ľudových stavieb. Zrelý úsudok a cit pre mieru alebo ich nedostatok sa dnes, viac ako kedykoľvek predtým, prejavuje práve na vlastnom príbytku. Podľa známeho českého architekta D. Vávru je to, paradoxne, pozitívny indikátor slobody, hoci s neblahým dopadom na sídelnú krajinu.³² Trendy súčasnej vidieckej výstavby sa kvalitatívne vyvíjajú, aj keď gro novej výstavby na vidieku aj dnes tvoria domy chrlené projektovými katalógmi, architektonicky rovnako nevhodné ako socialistické typové projekty. Hlavne v akčnom rádiu väčších miest vznikajú v okolitých obciach celé štvrte, charakterom i vzhľadom totožné s anonymnými suburbánnymi celkami, „satelitmi“.

Otázka vkusu a správnosti výberu je v prípade stavebnej kultúry vidieka chodením po tenkom ľade. To, čo v minulosti akosi priamo vyplývalo z tradície a všeobecne prijímanej kolektívnej normy, je dnes zložitá docieľ. V súčasnosti by mal tradíciu suplovať konsenzus odborníka a majiteľa domu, rešpektujúci danosti priestoru, v ktorom sa stavba bude nachádzať, a to vzhľadom k jestvujúcej zástavbe, ako aj k prislúchajúcej krajine. Jasné pravidlá reflektujúce hodnoty územia, aj v prípade, že nie je pamiatkovo chránené, by mal regulovať stavebný zákon a územný plán.³³

S podobnými problémami v stavebnej kultúre vidieka viac či menej zápasia aj ďalšie postsocialistické krajiny. Tam, kde kontinuita tradičnej kultúry nebola násilne prerušená, je nadväznosť súčasnej výstavby na vidieku zjavná aj napriek moderným trendom v stavebníctve a bývaní. V lokalitách s charakteristickou stavebnou tradíciou sa ľudia obvykle snažia na ňu nadviazať a prispôbiť sa jej, čomu napomáhajú aj legislatívne opatrenia.³⁴ Aj tu je vidieť rozdiel v prerušení kontinuity stavebnej tradície, pričom zrejme nejde prvotne o otázku osobného vkusu, ale skôr o pretrvávanie istej miery tradičnej kolektívnej normy.³⁵ Spoločnosť v týchto krajinách nie je nútená prijímať hodnoty tradičnej stavebnej kultúry,

³¹ Odhliadnuc od obľudných pseudošľachtických sídiel.

³² Z rozhovoru s D. Vávrom v programe Českej televízie s názvom Retro, rok výroby 2012. [Online] [cit. 1. 2. 2014]. Dostupné na internete: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/212411000360031/>.

³³ Problémom je, že obce s počtom obyvateľov nižším ako 2 000 nemusia mať územný plán. To je nebezpečné hlavne v turisticky lukratívnych lokalitách, kde nie je možný tento typ kontroly nad potenciálnou nežiaducou výstavbou.

³⁴ Okrem prísnejšej regulácie stavebného zákona sú v krajinách ako Francúzsko, Rakúsko, Veľká Británia a pod. takpovediac závažnejšie ustanovenia pamiatkovej starostlivosti. Významnú rolu zohrávajú aj územné plány sídiel.

³⁵ Hovoríme o pozorovateľných rozdieloch získaných kvalitatívnou komparáciou pri návšteve niektorých krajín alebo prostredníctvom sprostredkovaných obrazových materiálov a informácií.

keďže je s nimi do istej miery stotožnená.³⁶ Na rozdiel od spoločnosti, ktorá bola nútená tieto hodnoty zavrhnúť, nahradiť inými a tradíciu prijímať dlhodobo len ako „sterilizovaný“ reprezentatívny folklorizmus.

Obr. č. 6: Príklad využitia prvkov tradičnej stavebnej kultúry na nových objektoch osadených v tradičnom prostredí. L'Atelier, Gournay en Bray, Francúzsko. Foto: Luc Boegly.

Okrem prevažujúcich trendov v súčasnej stavebnej kultúre vidieka sa v priebehu posledných desaťročí objavujú snahy o implementáciu hodnotnej architektúry do tohto priestoru. Tu je zjavné, že otázka vkusu a názoru na to, akým smerom by sa mala stavebná kultúra vidieka uberať, nie je jednotná ani v odbornej verejnosti. M. Machajdíkova na základe postojov architektov k uplatňovaniu ľudovej tradície v architektúre rozoznáva tri pomyselné skupiny. Prvá skupina prijíma tradíciu iba ako predmet pamiatkovej ochrany. Druhá skupina sa inšpiruje hlavne prostredím, do ktorého stavbu komponuje a snaží sa rešpektovať aj s ňou súvisiacu stavebnú tradíciu. Tretia skupina sa ňou priamo inšpiruje, či už prijatím jej „ideologickej platformy“, alebo priamo preberaním tvaroslovných znakov.³⁷ Vidiecke prostredie, hlavne ak hovoríme o voľnejšom priestore, ktorý nie je priamo viazaný na zástavbu (väčšie parcely mimo zástavby, extravilán), môže poskytovať inšpiratívne a lukratívne prostredie pre hodnotnú modernú architektúru. Pri nevhodnom výbere miesta, vzťahu k prostrediu či k už jestvujúcej stavebnej kultúre alebo hodnotnej krajinnej kompozícii viazanej na tradičné kultúrne vrstvy (významné

³⁶ Fakt kontinuity stavebnej tradície samozrejme nevylučuje negatívne javy popisované v prípade Slovenska a ďalších postsocialistických krajín, keďže fenomén suburbanizácie, marginalizácie vidieka, vzniku „satelitov“, vrátane architektonicky podpriemernej výstavby sa vyskytuje aj v týchto krajinách ako výsledok iných procesov. Výskyt podobných javov, predovšetkým vo vzťahu k tradičnému vidieckemu prostrediu, je však o poznanie nižší.

³⁷ MACHAJDÍKOVÁ, Mária. Tradícia a súčasná architektonická tvorba. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 51, č. 4, 2002, s. 18-19.

pohľadové uhly súvisiace so zástavbou, relikty tradičnej hospodárskej krajiny)³⁸, môže aj sebahodnotnejšia architektúra vyníeť prinajmenšom nevhodne. Z toho vyplývajúce limity by mali platiť hlavne v prostredí doposiaľ zachovaných celkov tradičnej stavebnej kultúry.

Obr. č. 7: Rozporuplné reakcie vyvolávajú aj rekreačné drevenicové komplexy. Liptovská Štiavnica, okr. Ružomberok, 2012.

Inšpirácia tradičným prostredím a ľudovou stavebnou tradíciou má v súčasnosti mnoho tvárí. Okrem v posledných rokoch mohutného rozmachu stavebných typov inšpirovaných cudzokrajnou tradičnou stavebnou tradíciou (škandinávské guľatinové zruby, stredomorské prvky v podobe členenia, plochých striech s tvarovo a farebne príznačnou škridlou), viac ako inokedy narastá záujem o domáce tradičné stavby. A to či už pri stavbe nových objektov, alebo obnove tradičných stavieb. Napriek dobrému zámeru výsledok často pôsobí umelo, nedôveryhodne.

Naopak, citlivé vnímanie a pochopenie hodnôt tradičnej stavby (proporcionalita, farebnosť, integrita s pôvodným prostredím) prináša pozitívne výsledky, a to v prípade novostavieb aj obnovených objektov. Treba povedať, že názory odbornej i laickej verejnosti sa rôznia aj pri snahe o realizácie (výstavbu i obnovu), ktoré reflektujú tradičnú stavebnú kultúru, a to predovšetkým v miere využitia jej tradičných prvkov – od inšpirácie v detailoch až po celkové kópie. Výsledné realizácie preto často prinášajú rozporuplné reakcie.

Tradičné staviteľstvo je dlhodobo považované za dožívajúci³⁹ stavebný fond s čiastočnou perspektívou v rekreačnom využití. To je vzhľadom na jeho celkový

³⁸ Napríklad úzke polička s medzami, ktoré vznikli obrábaním rozdrobených parciel v horských a podhorských oblastiach.

³⁹ KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. Stavebný materiál, technika, konštrukcia stien a krovu obydlia na Slovensku. In: *Lidová stavební kultura*. 1981, s. 66.

úbytok a stavebno-technický stav celkom zjavné, žiaľ, aj v prípade veľkého množstva pamiatkovo chránených objektov. Proti tomuto plošnému negatívnemu vývojovému trendu však pôsobia viaceré protičinitele s potenciálom zachovať, prípadne i zhodnotiť ľudovú stavebnú tradíciu. Okrem pamiatkovej starostlivosti, ktorá napriek všetkým nedostatkom v tomto smere zohráva podstatnú úlohu, a rekreačného využitia⁴⁰ sa táto tradícia v súčasnosti často skloňuje v súvislosti s tzv. zelenou architektúrou a tiež s alternatívnym spôsobom života.⁴¹ Tieto trendy, prejavujúce sa v rôznych súvislostiach, pokladáme v našom prostredí zatiaľ za menej výrazné, avšak potenciálne mimoriadne prínosné nielen vzhľadom k ľudovej stavebnej tradícii, ale tiež k rozvojovým možnostiam vidieka.

V súvislosti s alternatívnym spôsobom života hovoríme o špecifickom prístupe v rôznej miere vymedzenom voči bežnému „konzumnému“ životnému štýlu. Ide o pestrú zmes prístupov, kde je spojivom skromnejší život⁴² a snaha o ekologicky priaznivé správanie. Kultúra alternatívnych spoločenstiev môže, vzhľadom k otvorenosti, rôznym prístupom a filozofiám, vyústiť do multikulturalizmu v zmysle zvýšeného preberania a miešania rôznych kultúrnych prvkov. To však v konečnom dôsledku nemusí z hľadiska stavebného prejavu pôsobiť pozitívne vo vzťahu k domácej stavebnej tradícii. Alternatívny spôsob života je však nezriedka spojený so snahou viac či menej integrovať prvky tradičného spôsobu života, často vrátane stavebného prejavu (bývaním v tradičnom dome, ekologickou stavbou s tradičnými prvkami).

Obr. č. 8: Príklad novostavby inšpirovanej ľudovým stavitelstvom vychádzajúci zo slovenskej stavebnej tradície. Objekt je navyše bioklimatickou ekologickou stavbou. Blatnica, okr. Martin, 2012. Foto: M. Semal Kubinská.

⁴⁰ Turizmus a rekreačné využitie objektov ľudovej architektúry môžu mať tak pozitívny, ako aj zničujúci dopad. Zásadná je otázka spôsobu realizácie turizmu a rekreácie.

⁴¹ Hovoríme o konkrétnom špecifickom prístupe k spôsobu života.

⁴² Tzv. dobrovoľná skromnosť.

Discontinuity in Vernacular Rural Architecture

Lenka Ulašinová

Summary

Vernacular culture like other cultural phenomena has always been subject to change under which it has developed and transformed. Such changes come in two types: on one hand, there is the continuous cultural change resulting in gradual adaptation and development. On the other, there stand discontinuous processes associated with major socio-political changes with a broad spectrum of cultural and economic impact in several stages of a population's history. In Slovak vernacular architecture, the dramatic social and political changes of this type that occurred in the second half of the 20th century led to the deterioration or even outright disappearance of some traditional forms of regional architecture accompanied by disruption of settlement urbanism as well as the loss of knowledge and skills associated with the traditional vernacular architecture.

The conservation of preserved specimens of vernacular building culture depends directly on the attitude of its owners and the general public who perceive vernacular architecture and their rural environment mostly in pragmatic terms. The way of life in rural areas has indeed changed over the decades and several waves of continuity interruptions did not allow the builders to adapt to the gradually changing conditions while at the same time respecting the natural conditions of their environment. These days, traditional rural residential buildings do not meet the requirements of modern lifestyle. The requirement of preserving cultural values of vernacular architecture, as well as the application of its objective potential in its use towards sustainable development places therefore demands that the professional public, in their role as preservationists, architects and environmentalists, facilitate the utilization of existing buildings and structures by both their owners and the general public and implement useful elements and practices in the design and construction of the rural environment and individual objects.

Použitá literatúra a pramene

- BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter a kol. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava : Veda, 1995.
- BOTÍK, Ján. Geografické kultúrno-spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku (z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie)*. Bratislava : AE Press, 1998, s. 67-101.

- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. Vývin ľudovej architektúry na Slovensku. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 47, č. 3, 1998, s. 4-8.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. Stavebný materiál, technika, konštrukcia stien a krovu obydli na Slovensku In: *Lidová stavební kultura*, 1981, s. 61-79.
- LANGER, Jiří. *Lidové stavby v Evropě*. 1. vyd. Praha : Grada, 2010, 304 s.
- MACHAJDÍKOVÁ, Mária. Tradícia a súčasná architektonická tvorba. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 51, č. 4, 2002, s. 18-19.
- MLYNKA, Ladislav. Identita vidieckych sídiel (kjej duchovnej a kultúrnej dimenzii). In: *Urbanistické, architektonické a technické aspekty obnovy vidieka III*. Bratislava : STU, 2003, s.65-68.
- PODOBA, Juraj. Ľudová architektúra v systéme hodnôt obyvateľov slovenského vidieka. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 48, č. 3, 1998, s. 9-13.
- PODOBA, Juraj. Perspektívou Norberta Eliasa: Stabilita a zmena hodnotových systémov v období neskorého socializmu. (Adam Pranda a štúdium hodnôt druhej polovice 20. storočia). In: *Slovenský národopis*, roč. 53, č. 4, 2005, s. 398-411.
- PODOBA, Juraj. Stavebná kultúra slovenského vidieka ako odraz konfliktných procesov kultúrnej a hodnotovej kontinuity a diskontinuity. In: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Bratislava : NÚ SAV, 1992, s. 47-57.
- SVETLÍK, Ján. Problémy pri výstavbe dediny. In: *Projekt*, č. 5-6, 1958, s.19-22.

Internet:

Model „Šumperáku“. [Online] 17.9.2010 [cit.2.1.2014] Dostupné na internete: <http://www.papirovemodely.cz/galerie/index.php?showimage=89291>.

SEMAL KUBINSKÁ, Martina: Ekologický dom v Blatnici. In: Zelená architektúra – portál o zelenej architektúre. [Online]. 3.10.2013. [cit. 9.2.2014]. Dostupné na internete: <http://www.zelenarchitektura.sk/2013/10/ekologicky-dom-watsons-house/>

KARÁSKOVÁ, Soňa: Pasivní dům - Inspirace ze Štýrska. [Online] 13.4. 2011 [cit. 18.2.2013] Dostupné na internete: <http://www.drevoastavby.cz/cs/drevostavby-archiv/pasivni-domy/1113-pasivni-dum-inspirace-ze-styrska>

Z rozhovoru s D. Vávrom v programe Českej televízie s názvom Retro. [Online] rok výroby 2012[cit.1.2.2014]. Dostupné na internete: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/212411000360031/>

Rekreačné objekty v Liptovskej Štiavnici. [Online] [cit.7.8.2014] Dostupné na internete: <http://www.chaloupkovo.cz/o-nas/>